

Mål & Mæle·3

6. årgang 1979

Din svinemonokkel!

Hvem kan give igen på *Din svinemonokkel*? Og hvad er værst: *Din ko* eller *Din vædder*? Det er også en kunst at skælde ud. Det kan gøres forskelligt på forskellige sprog, men der er også former der er internationale, fx det aparte og det fremmede. Læs om kunsten at skælde ud side 9

Lille mus

Da ordet *muskel* (dvs. *musculus*) første gang blev brugt af en romer, betød det 'lille mus', og beskrev altså sit emne som en lille mus der løb under huden. Det var dengang ordet malede. Siden skulle det dø og genopstå for at fungere i sproget. Læs om sprogets økologi side 15

Nok

Nok er *nok* et lille ord, men det kan vel nok betyde mange ting. Ordets betydning afhænger nok af ytringens opbygning og funktion, og det kan det nok betale sig at læse om. Det står nok side 18

Hvad er u-sme? Forholder den sig til en isme som et u-land til et i-land, og et udyr til et dyr? – Nej, men læs om u-ord og negative ladninger, ugifte mødre og ufaglærte arbejdere side 27

Retskrivningsreform

Man har ofte diskuteret retskrivningsreformer. Men nu er retskrivningsrevolutionen kommet bag på Mål & Mæle. Den laves af Gustav Christiansen, f. 1919, trykker af reserven, dvs. arbejdsløs typograf. Han har skrevet digte flere steder – og nu altså også på bagsiden af Mål & Mæle side 32

Sprogligheder 2

Kunsten at skælde
ud 9

Sprogets økologi .. 15

Nok 18

Den totale sprog-
undervisning 24

Udyr, u-land og
andre u-smer ... 27

Revlusjon 32

jarvesguha
frihed – tse år sgrive
DÆNSG
– dar sga egge sede nongen
videnskabsfidus
år diktsére mar
von min ratsgrivning
sga se ud

Gustav Christiansen

SPROGLIGHeder

?Til at grine ad – absolut ikke andet!

M&M nr. 2, jo det er ankommet – men jeg er endnu ikke nået længere end til nr. 1 . . . det med »Find fem fejl«.

Skal vi gå i gang . . .

side 2, spalte 3: en af de der galopperede,

side 3, spalte 1, manchetten: Gennem Sproget (muligt Gyl-dendals) på forsiden: Gennem sproget,

side 3, spalte 1: størstedelen i ét ord, RO 10. oplag, s. 41 for største delen, side 187: størst parten, side 246: størstedel,

side 4, spalte 2: Fran-krig,

side 23, spalte 1 (to steder) penalthus,

side 24, spalte 2: enkelthed, all-right (bindestregen er gall!), simpelthen, et nogenlunde eksempel, fornylig,

nej lad mig stoppe! Det bliver jo mere end fem fejl . . .

Hil!

Ove Dybkær
København K

! Kære Ove Dybkær.

Med en let omskrivning af Piet Hein kunne man sige Den der ej tar spøg for spøg, og alvor ej alvorligt, han og hun har faktisk fattet begge dele dårligt. Det alvorlige i det, er det os der skal tage alvorligt. Vi har som princip, at ordene i Mål & Mæle bør staves som i den grønne Retskrivningsordbog. Og så er det faktisk en alvorlig sag, at redaktionen ikke kan læse korrektur så vi kunne få rettet til det korrekte *Gennem Sproget*, *enkelthed*, *galoppe-rede*, *Frank-rig*. Det er ganske simpelt for dårligt, fejlene har

ikke stået i forfatterens manuskripter, men er efter sætningen oversat af redaktionen.

På den anden side skal De også tage spøg for spøg. Når en læserbrevsskribent skriver: *en af de der ofte galop . . .* så var det jo for ved en systematisk omskrivning at henvise til et palindrom, der var bragt i bladet tidligere og som hedder: *en af dem der tit red med fane*. Her var der altså god grund til at opretholde formen *en af de der*. Dette gælder også *penalthus*. Ordet er netop brugt af forfatteren til artiklen, Lars Brink, som et eksempel på en fejl – vel at mærke en fejl, der ikke behøvede at være en fejl hvis ordet blot betød 'fængsel', dannet af *hus* og *penal*, der er en sideform til *pønal*, der betyder straffe-. For at blive i vittigheden, hvorfor har De ikke rettet *blyanden* og *spises*? Det kunne jo skulle have været *blyanten* *spidses*.

De sidste »fejl« har jeg ikke omtalt. De er skrevet af forfatteren til artiklen *Find 5 fejl*, de er så blevet oversat af os redaktører, og nu står de der: *nogen-lunde* som efter Retskrivningsordbogen ikke kan være et til-lægsord, men kun et biord, *all-right*, *simpelthen* og *fornylig*. Det kan jo være at det har været bevidst provokation fra forfatterens side. Vi venter spændt på om han vil sige noget om det i svaret til konkurrencen.

OT

?Kære Erik Hansen, jeg har længe haft lyst til at fremlægge nogle sproglige problemer til jeres interessante og kyndige behandling.

1. *Umiddelbart efter indsamlingen er overstået vil man . . .* (DR P.1 15/8 d.å. kl. 19.15 i Nyhedsmagasinet). Jeg opfatter først et præpositionsled *efter indsamlingen* og opdager så, at meningen er *efter at indsamlingen*, hvor indsamlingen er subjekt. Typen findes også med *uden (at)*. Som læser – bl.a. af mange danske stile – generer udtrykket mig, fordi jeg faktisk tvinges til at læse sætningen forfra. Det bliver ikke bedre af at fx. Bodelsen ofte bruger udtrykket.

2. *tre retssager kørende omkring deling af fast ejendom* (Inf. 16/8 d.å. p. 9 sp. 4).

Er *kørende* blevet afløst af *løbende* (cf. *løbende forhandlinger i stående udvalg*)? I en børneudsendelse i morgenradioen sidste år hørte jeg en pige der fortalte, at der havde været en del problemer i hendes klasse, men »så kom skolepsykologen og kørte noget gruppearbejde på os«. Bogstaveligt forstået lyder det jo barsk, men meningen var vist nok, at det havde hjulpet på klimaet i klassen.

Hvad med *omkring*, fx også *bakke op omkring*, *problematikken omkring*? Er det et spørgsmål om at meritere sig ved et tungt vokabularium?

I det citerede udtryk er *rets-sager*, *deling*, *ejendom* de centrale ord. Derfor er det uhen-sigtsmæssigt at lede opmærksomheden væk fra dem ved at bruge for fyldige ord indimellem, synes jeg. De to ord kunne sagtens erstattes af *om*. Noget lignende gør sig vist gældende ved ordet *værende*, fx. *han anses for værende en expert i stedet for han anses for expert*.

3. Hvad betyder *udgrænse*? Ordet træffes jævnligt i det jeg kalder universitets-marxist-dansk.

4. I visse tilfælde betyder *afdække* *tildække*. Man dækker møblerne af, når loftet skal males. Er det kun i håndværkersprog dette forekommer? Kan I afdække dette problem?

Med venlig hilsen

Brita Waage Beck

!Kære Brita Waage Beck:

1. Den traditionelle korrekthed kræver at en bisætning der indledes med *efter*, også skal have at: *efter at vi var gået*; en bisætning med *før* må derimod endelig ikke have at, det skal hedde *før vi går* og ikke *før at vi går*. Det er simpelt hen så inkonsekvent at det danske folk lige så stille bag ryggen af sine dansklærere er begyndt at lave lidt orden ved at droppe at efter *efter*. Det er meget udbredt hos folk under 35 og uden tvivl fremtidens sprogbrug. Det er altid svært at vænne sig til det nye, og jeg tror dine fejllæsninger er en slags indbildning. Eller læser du også forkert ved *før: før indsamlingen* – om igen – *før indsamlingen var afsluttet*. Det burde jo være lige så irriterende! Eller går du ind for at vi indfører at efter *før: før at indsamlingen var afsluttet*. – En grundigere redegørelse for dette problem kan man læse i bladet Nyt fra Sprognævnet nr. 14 (1975).

2. Dansk Sprognævn bekræfter din iagttagelse, at der er opstået en ny brug af *køre* i de senere år, nemlig den billedlige brug med betydningen 'sætte i gang' 'holde i gang', 'være i gang'. Her er nogle citater som jeg har fået på Nævnet: ... nogle forsøgte at køre et synspunkt igennem – ... den kampagne som Ekstra Bladet har

kørt – politiet vil køre en ny linje i sagen – ... de folk der kører partiet – ... NN, der kører den moderne konservatismes sag; herudover har vi de mere faste udtryk: ... *menne-sker der er blevet kørt ned* – *sagen er kørt meget hårdt op* – *den nye teknik er ikke kørt ind endnu* – *det bliver svært at køre skatteforhandlingerne igen-nem*. – Det kan nok blive svært at finde ud af hvorfor ordet griber om sig, men man kan vel gætte på at biler, film, datamater og andre tekniske indretninger som kører har spillet en rolle for billedbruget. Og der kan samtidig være tale om svensk påvirkning, for det ser ud til at der er sket noget lignende med *köra*.

Dit eksempel med *værende* har du uden tvivl tolket rigtigt. Det er tendensen til at foretrække den store tunge formulering fremfor den naturlige som almindelige mennesker bruger. »Hvorfor dog sige få, dette og da, når man kan sige et fåtal, indeværende og på det tidspunkt hvor ...« Hvis man

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatterens forlag,
Hald Hovedgaard
8800 Viborg
og mærk det
SPROGLIGHEDER

er bange for at det man skriver ikke virker vægtigt nok, kan man i det mindste vælge ord, der er omgivet med en lummer em af officiel alvor. I tilfældet *omkring* er det nok ikke bare længden af ordet der lokker; der er mere rumlig billedkraft i *omkring* end i *om*. I *bakke* op *omkring* ser man flokken af solidariske tilhængere skulder ved skulder, og i *problematikken omkring* er det et svirrende kompleks af problemer der fremmanes. *Problematik* er i forvejen meget mere seriøst end et sølle *problem*, og når det så oven i købet forbindes med *omkring*, kommer selv den banaleste vanskelighed til at tage sig ud som noget der er værd at beskæftige sig med.

3. *Udgrænse* betyder 'isolere noget fra en større sammenhæng' – specielt med negative bibetydninger. Det er et udtryk der især bruges i sociologisk litteratur, og der er ikke tvivl om at det er en oversættelse fra tysk *ausgrenzen*, der i øvrigt også er nyt i tysk, i al fald i den anvendelse. Din stilbestemmelse skal nok være rigtig. Det filosofiske og sociologiske sprog påvirkes i øjeblikket stærkt fra tysk, særlig gennem oversættelser og diskussioner af marxistiske forfattere.

4. Det med *afdække* og *tildække* er ikke specielt håndværkersprog, for den brug af *af-* findes i masser af andre ord, selv om det ikke ligefrem er almindeligt med den slags dobbeltformer. Men noget af det samme har vi i *aflukke* og *til-lukke*, *afsæbe* og *indsæbe*.

En forklaring på problemet fortæller sig i den ældre tyske sproghistorie: Grundbetydning af *af* (*ab*) er noget med 'bort, væk fra, færdig'. Denne betydning kan stykkes ud på forskellige mere specielle betyd-

ninger, og af dem kan vi her nøjes med de to.

af i betydningen 'fjerne fra' har vi i ord som *afbarke*, *affarve*, *affugte*, der jo betyder 'fjerne bark, farve, fugt'. Ord af samme type er *afgrene*, *afkristne*, *afsløre*, *afsvovle*, *afluse*, *afvæbne*, *afvænne*, *afblomstre*. Her finder vi også *afdække* i den ene betydning, nemlig 'fjerne et dække'.

Den anden variant af *af* har vi i *afdæmpe*, *afprøve*, *afkøle*; ordene betyder tit det samme eller nogenlunde det samme med og uden *af*: (*af*)*dæmpe*, (*af*)*spærre*, (*af*)*svække*, men i nogle tilfælde kan vi erkende betydningen 'færdig': at *køle* en øl er at sænke dens temperatur, fx fra 30 til 20 grader; at *afkøle* en øl vil sige at sænke temperaturen til øllen er kold, altså gøre processen færdig. Tilsvarende i (*af*)*spille*, (*af*)*fodre*, (*af*)*magre*, (*af*)*mærke*, (*af*)*låse*, (*af*)*vaske*, (*af*)*straffe* osv. Hertil hører også *afdække* i sin anden betydning: 'dække noget så det er skjult dvs. 'tildække'.

EH

? »Omgåelse bliver f.eks. aktuelt når en sandsynligheds-kontrol reagerer overfor en korrekt størrelse.«

Jeg har lige forfattet et skrift; et udsnit er gengivet ovenfor. Jeg har ikke kunnet beslutte mig til om omgåelse bliver *aktuel* eller *aktuelt*. Foreløbig har jeg løst problemet ved at radere t'et ud i halvdelen af oplaget.

Til sagen: hvis man nu har sat sig for at anvende en konstruktion som den ovenstående, vil man så slippe bedst af sted med *aktuelt* eller *aktuelt*?

Jørgen Jensen
København V.

!Kære Jørgen Jensen.

Det er et meget stort og indviklet problem, det der. Men det er forholdsvis let at råde folk, der er i tvivl. Så vi går i gang.

Se på denne sætning: *frk. Jensen pynter i stuen*. Den kan betyde to ting. Enten betyder den at frk. Jensen går rundt og sætter blomster op, så der bliver pænt i stuen; eller også betyder den at frk. Jensens tilstedeværelse gør stuen til et smukt sted. I den første betydning siger sætningen noget om frk. Jensen, fx hvad hun foretager sig eller hvilke egenskaber hun har; i den anden betydning siger sætningen egentlig ikke noget om frk. Jensen, men derimod om hvilken virkning hendes tilstedeværelse eller eksistens har. I denne betydning kan sætningen altid omskrives efter mønstret *frk. Jensen pynter i stuen – det pynter med frk. Jensen i stuen*.

Nogle flere dobbelttydige eksempler: *mange kokke for-dærver maden*, *Jørgensen styrkede samarbejdet*, *to børn kræver mere plads*, *økonomer kan ikke hjælpe os*. Altså *mange kokke ... kan enten betyde 'der er mange kokke, der for-dærver maden' eller 'det for-*

dærver maden med mange kokke'. Og så videre.

Når vi har denne *med*-betydning, kan man sige at sætningens grundled optræder som om det var en bisætning: *at frk. Jensen er til stede*, *pynter i stuen – at der er mange kokke, fordærver maden*. Når om-sagnsleddet til en bisætning er et tillægsord, skal det have -t: *at frk. Jensen er til stede, er rart – at der er mange kokke er katastrofalt* osv. Og når et navneord i en *med*-konstruktion optræder som en bisætning, har vi også t-form af tillægsordet: *en øl ville være skønt nu – to biler er for dyrt – sild er godt*. Ellers hedder det jo uden t: *øllen er lunken, biler er dyre, sild er smukke*. Ved hjælp af t'et kan man altså vise om det er *med*-betydningen der foreligger eller ej. Der er fx forskel på *flere børn er uheldige* og *flere børn er uheldigt* – *mange deltagere er besværlige* og *mange deltagere er besværligt* osv.

Ord som *udbedring*, *omgåelse*, *bedring*, *enighed*, *afbrydelse*, der er afledt af udsagnsord eller tillægsord, har i mange henseender karakter af bisætninger i sig selv. Det indebærer at de i de sammenhænge vi har set på her, automatisk får *med*-betydning: *enighed ville være en fordel – det ville være en fordel med enighed*. Og det vil sige, at det er ligegyldigt om man markerer med t i tillægsord eller ej, for der er ingen betydningsmodsætning: *udbedring af skaderne er nødvendigt(t) – badning er farlig(t) – en afbrydelse ville være meget uheldig(t)*. Og altså også *omgåelse* bliver fx *aktuel(t)*, når ...

EH

7Kære Mål & Mæle.

I Louisiana Revy okt. 75, der er udgivet i forbindelse med Edvard Munch-udstillingen, har Øystein Hjort en spændende artikel om Munch og Obstfelders. Han behandler her bl.a. motivfællesskabet i Munchs Skriget og Obstfelders digt Jeg ser, der slutter med de berømte ord: »Jeg er vist kommet på en feil klode! . . .«. Men her har tolkningen bragt mig i tvivl om betydningen af ordet *vist*. ØH skriver: ». . . den hudløse Obstfelders reaktion (er) ejendommeligt apatisk og registrerende. Som om den paniske angst gjennom længere tid har sløvet ham og den nervøse og overspændte motagelighet er kammet over og ændret til en slags forundret konstatering – jeg er vist (ØH's fremhævelse) kommet på en feil klode!«

Mit spørsmål lyder da: har 'vist' samme betydning som i moderne dansk, dvs. = vistnok, måske, eller skal det tages i norsk betydning = bestemt, helt sikkert. Endnu i 90'erne ligner norsk skriftspråk jo dansk til forveksling, er det overhovedet muligt at give et entydig svar på dette spørsmål?

Med venlig hilsen

Birgit Bjerre Hansen

!Utgangspunktet er en kjent Obstfelder-tekst fra *Digte*, Bergen 1893:

JEG SER

Jeg ser på den hvide himmel,
jeg ser på de gråblå skyer,
jeg ser på den blodige sol.

Dette er altså verden.

Dette er altså klodernes hjem.

En regndråbe!

Jeg ser på de høie huse,
jeg ser på de tusende vinduer,
jeg ser på det fjerne kirketårn.

Dette er altså jorden.

Dette er altså menneskenes hjem.

De gråblå skyer samler sig. Solen blev borte.

Jeg ser på de velklædte herrer,
jeg ser på de smilende damer,
jeg ser på de ludende heste.

Hvor de gråblå skyer blir tunge.

Jeg ser, jeg ser . . .

Jeg er vist kommet på en feil klode!

Her er så underligt . . .

(Sitert etter Sigbjørn Obstfelders: *Samlede Skrifter*. Ny utgave ved Solveig Tunold. Bd. I, s. 8. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1950).

Det dreier seg om tolkningen av den berømte verslinja »Jeg er vist kommet på en feil klode!« – særlig om betydningen av ordet »vist« i denne sammenheng.

Tradisjonelt blir »vist« i denne konteksten lest = »visstnok«, »antakelig«, »formentlig« el.l.

Kan det tenkes, og i så fall: er det sannsynlig at ordet »vist« her ikke uttrykker antakelse eller formodning og dermed også tvil og usikkerhet, men at det gir uttrykk for absolutt sikkerhet?

Ordet »visst« – heretter skrevet med gjeldende norske rettskriving – kan på moderne norsk, likesom på Obstfelders, uttrykke såvel full visshet som større eller mindre grad av usikkerhet, alt etter kontekst.

Jeg vil se på ordet i et par sammenhenger beslektet med den hvori det er plassert i diktet.

En tenkt situasjon: Glatte

veger og trafikk-kaos: bekymret ektemann ringer til skolen hvor hans kone arbeider for å undersøke om hun er kommet vel fram.

1. Ektemannen: »Er hun kommet?« – Rektor: »Hun er vist kommet. Jeg har ikke sett henne, men formoder hun må være kommet til timen siden jeg ikke har hørt annet. Men jeg skal se etter.«

»Visst« er i denne forbindelsen som regel ubetont, men sjølt om en uttaler det med trykk, fjerner en ikke uvissheten; den blir bare framhevd.

2. E: »Er hun kommet?« – R: »Visst er hun kommet. Jeg har nettopp snakket med henne.«

De to understrekte setningene i 1 og 2 inneholder de samme fire ord, men 1 uttrykker usikkerhet, 2 sikkerhet; 2 har omvendt ordfølge, og det er avgjørende for betydningen her.

Det tenkte eksemplet dekker, såvidt jeg kan se, både min egen erfaring og den praksis som er omfattet av Norsk Riksmålsordbok (Oslo 1937–57) når det gjelder betydning og kombinasjon av de fire eller hertil svarende ord.

Jeg har undersøkt noen tekster med henblikk på Obstfelders bruk av »visst« og ikke funnet noen tilfelle som med sikkerhet kan sies å stride mot ovennevnte praksis, men flere som stemmer med den.

Og jeg har mistanke om at dersom en så nøyer etter, ville en finne at Obstfelder bruker »visst« med ordfølge som i 1 relativt ofte og at dette er med til å danne inntrykket av usikkerhet, tvil og undren hos noen af personene i hans dikteriske univers.

La oss til slutt se på problemet fra en litt annen synsvinkel. La oss gå ut fra to ting: For det første at det er Obstfelders

hensikt å uttrykke absolutt forvissning om å være kommet på en feil klode. For det andre at ordet »visst« (mot all erfaring) i denne sammenhengen skulle bety »sikkert«, »helt sikkert« o.l.

Vi vender et øyeblikk tilbake til skolen hvor rektor har kunnet konstatere at ektemannens kone er kommet. Hvordan skal han uttrykke denne objektive sannhet, dersom han vil bruke ordfølge? Ved å si: »Hun er helt sikkert kommet!«? Det er likegyldig hvilket eller hvilke forsikrende adverb han setter inn mellom hjelpeverb og hovedverb: resultatet blir at han sår tvil. Vil han uttrykke visshet, sier han: »Hun er kommet«.

For Obstfelder dreier det seg om å uttrykke en subjektiv erkjennelse. Dersom det er visshet han vil viderebringe, sier han: »Jeg er kommet på en feil klode!« – Men det sa han ikke!

Som et vitnesbyrd – i tillegg til det som utgjøres av leserbrevet og av artikkelen i Louisiana Revy – om at diktet stadig lever, har jeg lyst til som avslutning å bringe et eksempel på hvordan en moderne dikter, øyensynlig på grunnlag av en tradisjonell lesning av diktet, inngår i en seriøs og munter dialog med dikteren fra 1890-åra om kloden vår:

HJEMME

En kløvet, solfylt tomat
med salt, persille og hakket løg
midt i vinteren –

Ah! Uhm!

Så må det alligevel være
den rigtige klode jeg havnede
på!

(Benny Andersen: *Personlige papirer*, København 1974).

Skirne Bruland, f. 1932
lektor i norsk
Roskilde Universitet.

?Til M & M:

Som ny abonnent på M&M, har jeg nogle kommentarer og spørgsmål til 1978 No. 4 og 1979 No. 2 – jeg er nemlig lidt i tvivl om, hvilket formål bladet har. Skal det værne om sproget, eller skal det støtte den moderne presse og de dominerende »grupper« i at »blot meningen kan forstås, er det ligegyldigt hvordan det udtrykkes«?

1978, No. 4, side 4, spalte 3, afsnit 2, linie 6: »... eller et til navneord« – Mig falder det mere mundret at sige »et navneord til«, »endnu et navneord«, e.l. – »et til navneord« lyder som børnehavesprog.

1979, No. 2, side 8, spalte 1, afsnit 2, linie 8: »... der ikke hverken...«. Er det ikke »dobbelkonfekt«? Er det ikke nok at sige »... der hverken forstår eller taler dansk rigssprog«? Negativen ligger da i hverken.

1979, No. 2, side 10, spalte 1, afsnit 1: »... selve den aften, hvor arrangementet finder sted« – Hvorfor dette »hvor«, kan det ikke udelades og dermed give et »lettere« sprog?

1979, No. 2, side 11, spalte 1, afsnit 3: »Dauernbetrieb« – er vedvarende drift ikke bedre end »uafbrudt«?

1979, No. 2, side 18, spalte 2, Biologitimen, afsnit 3: »sådan her« og side 19, spalte 1, Johns historie, afsnit 1: »Sådan her« – dette udtryk hører man også dagligt i TV Avisen: »... og det ser sådan her ud«. Hvilket formål tjener dette her? Det gør da kun talen og det skrevne tungere og mere »floskelagtigt«.

1979, No. 2, side 26, spalte 2, afsnit 3, linie 6 (og 7): »... hvad for rammer variationerne foregår i«. Og længere nede på samme side, under punkt 1: »... hvad for et udsagnsord verbet består af«. I begge tilfælde synes jeg det ville være bedre sprog at sige: »... i hvil-

ke rammer variationerne foregår« og »... af hvilket udsagnsord verbet består«, og havde det ikke været elegantere og langt tydeligere at skrive: »Afhængigt af verbets (eller udsagnsordets) art kan der...«, for jeg kan ikke rigtigt se, hvordan et verbum kan bestå af et verbum, er det ikke lidt rodet og uklart?

Jeg har altid troet, at der var og skulle være forskel på det talte sprog (hvor man ikke har så meget tid til at forme sine sætninger) og det skrevne (som kan blive mere elegant og koncist netop fordi man har mere tid til at tænke over, hvad man vil udtrykke). Desuden er der også, eller har været, en uskrevet »regel« om såvidt muligt at undgå overflødige ord – men den gælder måske ikke mere?

Med venlig hilsen

Elisabeth Salvati
København Ø.

! Kære Elisabeth Salvati.

Skal Mål & Mæle værne om sproget? – Nej, Mål & Mæle skal værne om sprogbrugerne. Sproget er nemlig kun værktøj, livsform, erkendemulighed og fællesskab for mennesker, – det er ikke i sig selv af værdi. Alternativet til at værne om sproget er ikke, at støtte de dominerende grupper. Det Mål & Mæle til en vis grad vil, det er at støtte de dominerede grupper, dem der hæmmes af uforståelig og derfor vanskelig sprogriktighedseksersits, så de ikke tør ytre sig, de der standses i et indlæg i en sag med korrigerende sproglige bemærkninger.

Vi tror nemlig ikke på at man med rimelighed kan begrunde at en sprogform er bedre end en anden – i størsteparten af de tilfælde hvor sprogriktighed diskuteres. De fleste

begrundelser som man faktisk finder er nemlig ikke rimelige.

Tag en begrundelse som: *det er dobbeltkonfekt, det er en pleonasme, det er overflødigt*. Det kan dreje sig om eksempler som *hverken ikke* eller *sådan her*. Argumentet har da en vis umiddelbar overbevisning, og også en effekt på eksempler som *bakke tilbage*, og fx . . . o.l. Men det er ikke et princip der kan almenføres, for der skal altid være gentagelser og overflødigt stof i en sætning, ellers bliver det for kompakt. Hvorfor skal der fx stå *hen* i en sætning som *han gik hen til bilen*? Retningen angives jo ved *til*, så det er overflødigt at der står *hen*, kunne man sige. Men alligevel hedder det *hen til*. Man kan altså ikke lave det til en almenfyldig regel, at der ikke må være gentagelser eller overflødigt stof i en sætning, for det må der i masser af tilfælde. Man kan ikke engang lave en regel der siger der må ikke stå *ikke* før *hverken*. Jeg tror alle fx må acceptere følgende sætning *der er ikke nogen sikkerhed mulig, hverken for sandheden eller dens tilhængere*. Dobbeltkonfekt er altså ikke i sig selv noget, der er dårligt. Man kan ikke begrunde at noget er forkert, ukorrekt, uhensigtsmæssigt eller noget i den stil, fordi det er dobbeltkonfekt, selvom man som jeg, ikke ville bruge formen *hverken ikke*.

Når det forholder sig således, så må man være meget varsom med at påstå, at den form andre siger er gal eller ukorrekt, mens ens egen er den rigtige. Når de bruger den form de gør, er det jo fordi de anser den for at være brugbar.

Man kan dog godt sige at der findes en regel om at man skal undgå det overflødige. Den gælder bare for det første kun som den ene halvdel af en

regel om at der skal være en ligevægt mellem det for kompakte og det for overflødige. For det andet gælder reglen størrelser af et helt andet omfang end små ord som *hen, ikke* og *her*. Den drejer sig fx om politikerne der siger: Vi fra vores side vil da meget gerne på dette spørgsmål sige at vi dels må se på denne sag med overordentlig alvor, dels direkte stillet over for dette spørgsmål her i aften må svare at vi heller ikke mener . . . Her er der tale om overflødigt stof.

Tag en anden type af begrundelser: *det er lettere, det er tungt, det er floskelagtigt*. Eksemplet er *sådan her*. Også dette er svært at almenføre. Forskellige folk kan have forskellige opfattelser af hvad der er tungt og floskelagtigt. Fx synes jeg selv at *sådan her* er meget lettere og mindre floskelagtigt end *som følger*, eller *således* som begge kunne have stået i sætningen: *Han optræder i denne time bl.a. sådan her*: I denne sætning tror jeg ikke, at jeg kunne have sagt *sådan*, idet dette ord ville have bedt om et efter følgende *at*. Jeg tror at grunden til at jeg synes godt om *sådan her*, er at det er mere talesprogsnært. Men heller ikke dette argument kan almenføres.

Tag en tredje type argumenter: *det lyder som børnehavesprog*. Det er nok det mest reelle argument. Det viser hvad der nemlig er den skjulte præmis i alle de andre argumenter der i sig selv ikke holder. Kerne i argumentet kan være: det er de andres sprog, det er ikke min gruppes sprog. – Det er et reelt og håndfast argument, som enhver kan indse ikke kan bruges til noget som helst; hvorfor skulle de andre tvinges til at bruge mit sprog, snarere end omvendt.

Der er dog to problemer i forbindelse med dette argument. For det første sker det jo hele tiden at dominerende grupper tvinger andre grupper til at bruge deres sprog. Man kan groft sagt sige at der findes to grupper: nogle der taler københavnsk dialekt, skriftsprogsnært, upersonligt og formelt, og andre der taler dialekt, talesprogsnært, uformelt og personligt. Og af disse to grupper er det så givet den første der dominerer den anden. Denne dominans foregår gennem skolen, gennem radio og fjernsyn (radio- og TV-avisen) og på de fleste arbejdspladser i landet. Derfor forstår jeg ikke helt det med de dominerende »grupper« og den moderne presse. Det er rigtigt at aviser som BT og Ekstrabladet bevidst og kalkulerende bruger meget talesprogsnært sprog i skrift, men dominansen går i de fleste andre tilfælde den anden vej.

Der er et andet problem ved argumentet om de dominerende grupper. Sagen er nemlig ikke så simpel at hver gruppe bruger sit sprog. Dygtige sprogbrugere indretter jo deres sprog efter hvem de taler til, således at der ikke er sproglige småting der tager opmærksomheden fra det sagen drejer sig om. Hvis man fx skal tale til børn, skal man nok passe på ikke at bruge for mange fremmedord. På den anden side kan man også ramme ved siden af, og fx tale i barnesprog som en to-årigs til børn på 8-10 år. Det kan man kalde at tale nedad til folk. (Og det kan der også ligge i argumentet: børnehavesprog). Det at tale nedad til folk, og i det hele taget ramme ved siden af modtagerens sprogform, det er selvfølgelig uheldigt, det må man arbejde på at undgå, og det kan undervisere lære deres elever at und-

gå. Men det er jo ubehjælpssomhed og ikke en fejl i gængs forstand.

Det kan imidlertid være svært at ramme modtagerens sprogform i situationer hvor man ikke kender modtagerne eller hvor modtagerne kan komme fra alle mulige grupper. Et til *navneord* er et eksempel på at læserbrevskribenten har ramt en sprogform der altså har generet nogle, men bestemt har lydt mest naturlig blandt de givne alternativer for andre, fx mig. Det problem kan vel ikke løses. *Hvad for i stedet for hvilke* er et andet. *Sådan her* er et tredje. Som man kan se ligger min sympati hver gang ved den mere talesprogsnære form. Det kan overdrives og blive puttenuttet eller talen-nedad, men efter min smag er ingen af skribenterne gået over stregen. Jeg tror nemlig, at der er betydeligt flere mennesker der helt opgiver at læse eller høre mange ting fordi det er for skriftsprogsspræget, end der er folk der irriteres over det puttenuttede.

Der er tilbage to spørgsmål jeg ikke har svaret på. Er *vedvarende drift* ikke bedre end *uafbrudt drift* som oversættelse af *Dauerbetrieb*? Jeg ved det ikke. Jeg kan ikke tysk nok til at vide om betydningsvarianten 'som ikke hører op' (der ligger i *vedvarende*) er nærmere den tyske betydning end betydningsvarianten 'som ikke afbrydes' (der ligger i *uafbrudt*). Og det må jo være det der afgør det.

Det sidste spørgsmål er det om et verbum kan bestå af et udsagnsord. Jeg ser eksemplet som et forsøg fra forfatterens (Erik Hansens) side på at være elegant og koncis. Han vil gerne skelne mellem udsagnsord (der er en ordklasse, der defineres ved hvilke bøjninger den

har, fx tid og måde) og udsagnsled (der er en ledkategori, der defineres ved hvilken plads og funktion den har i sætningen). Det gør han ved at kalde ordklassen for *udsagnsord* og ledkategorien for *verbum*.

Det kan måske indvendes at Erik Hansen er lidt for fiks. For det er rigtigt, at *verbum* som regel bruges om udsagnsord, mens udsagnsled både kan kaldes *verbal* eller *verbum* hvis man vil sige det på latin. I denne sætning kunne der i alle tilfælde nok have været brug for lidt mere overflødighed.

Jeg kan runde dette lange svar af med et resume: Man skal værne om de dominerede sprogbrugsgrupper mod de mange, ofte urimeligt begrundede krav om korrekthed, og man skal vise tolerance mod anderledes talende så længe meningen forstås, fællesskabet opleves, erkendelsen øges og livet formes af det der siges og skrives.

OT

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 50,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Der havde i Mål & Mæle nr. 1, 79 indsneget sig en uheldig trykfejl. Der stod i artiklen *Den store EF-maskine*: »Men hvad med letzeburgsk? Det er ganske vist ikke medlemsstaten Luxembourgs officielle sprog, som er flamsk . . .« Der skulle have stået: *som er fransk . . .* Det er hermed rettet.

Kunsten at skælde ud –

Dansk overfor slavisk

Enhver idiot – så er vi allerede inde på det rette spor – kan komme og skælde ud, det vil de fleste sikkert anse for givet. Gælder det modersmålet, har sprogbrugeren et stort velassorteret lager af gloser til rådighed, afstemt til alle lejligheder. Anderledes hvis han har brug for kraftudtryk på fremmede sprog – der kommer man til kort.

Skældsord og nedsættende ord overhovedet udgør et interessant kapitel inden for sprogvidenskaben som fortjener opmærksomhed. Umiddelbart ser det ud som om hele opgaven blot er at stille en lang liste op over skældsord, altså samle navneord og måske også tillægsord sammen med det fornødne smæld i. Hvor interessant en sådan katalog end ville være, er det ikke vort emne – det der optager os, er mønsteret bag udskældningsteknikken. Katalogen ville vise os, at nok går ordene igen, når flere sprog sammenholdes, men ikke med fuldstændighed: mange dyrenavne anvendes for eksempel som skældsord og nedsættende benævnelser, således *ko* og ligeså godt tjekkisk *kráva*, polsk *krowa* eller *hare*, *torsk*, muligvis også *flynder* i dansk: men hvert sprog har sin opfattelse af, hvilke dyr der skal holde for, og i tjekkisk og polsk er det hyppigt vædderen der lægger navn til: *baran*.

Mærkeligt og for os fremmedartet er, at

man kan bruge abstrakte ord i visse sprog, tjekkisk kender fx *ty hlade!* »Din sult!«, hvad polsk efter sigende ikke gør. Man kan vist finde lejlighedsdannelser i dansk som *du der*, »hungersnød-i-Kina«.

Halve skældsord

Forholder det sig mon sådan, at sproget råder over een blok af ord som er skældsord, og een som ikke er det? Man kunne fristes til at antage noget sådant, altså at et skældsord en gang for alle er ladet med et så negativt og nedsættende indhold, at det ikke lader sig anvende neutralt, sml. *Din dosmer! Dit fæl!*

Men tanken må hurtigt opgives. I udtrykket *Svarer du igen, knægt!* lægger jeg noget nedsættende i *knægt*, men der er ikke noget i vejen for at sige *en knægt på 10 år om sønnen*, eller *en frisk knægt* (hvilket trives ved siden af *en fræk knægt*), og *en klods* er jo ligeså godt *en stump træ* som det er *en ubehændig person*.

Klods (og en uoverskuelig mængde andre ord) hører til i begge »afdelinger«, men betydningen træstykke er udvisket af bevidstheden, når *ubehændig person* menes, og det er ikke udelukket, at danskeren griber sig selv i at sige *Dit klods!* og *Det store*

klods!, altså med ændret grammatisk køn. Her kunne man nævne *paprika* (hunkøn) om frugten 'paprika' ved siden af *paprika* (hankøn) som i *starej paprika* om 'kedelig, sløv, måske pedantisk person'. I samme forbindelse *punčocha* (af tysk Bundschuh) dels 'strømpe', dels 'slapsvans'. – Søger sproget at skelne? Man har hørt danskere påstå, at *torsk* kun er fisken, mens *tosk* forbeholdes betydningen ubegavet person.

Rene skældsord

Alligevel er man jo ikke i tvivl om, at et *skvadderhovede* kun hører til i een blok. Man kan ikke sige *Et skvadderhovede steg op i bussen*, medmindre man dermed ønsker at anslå tonen i episoden der skildres: og indleder jeg med *En tåbe*, peger det i retning af en fabel, en molbohistorie o. lign.

Men *Kun en tåbe* åbner for en anden tankegang, dog er *en tåbe* uforandret nedsættende.

En idiot er sikkert indledning til en af tidens sorte idiothistorier.

Tanken om at sproget opererer med skældsord/ikke-skældsord er altså urigtig, selvom den ofte slår til – mange ord hører hjemme i begge blokke.

Din torsk

Siger jeg til en stakkels pakistaner *Din torsk!*, vil han måbe og undre sig over, at han skulle være kommet i besiddelse af en torsk, og spørge, hvad den torsk mon har foretaget sig. Konstruktionen med »din« er vistnok en speciel nordisk konstruktin (der er skrevet lærde afhandlinger om den), men når modtageren ikke forstår vendingen, er kraften gået af kraftudtrykket.

Dette »din« er naturligvis ikke strengt nødvendigt, der er ligeså meget styrke i *Idiot! Fjols!* alene. Interessant er det, at man ikke bruger flertal »dine« (hvad tanken jo spærrer for) eller »jeres«. *Deres fjols* findes som bekendt heller ikke i tiltale, kun *Dit fjols!* – nutidens dusseri har liberaliseret adgangen til udfoldelser på skældsordenes område. Man må klare sig med *I fjolser!* *I fæhoveder!* Men der er ikke rigtig klang i ental *Du fjols!* Og *Du tåbe!* *Du dåre!* fornemmes vistnok som bibelsk. Her ses en modsætning til polsk og tjekkisk, der netop bruger *du*-konstruktionen (»din«-sammensætningen er ukendt) med et udtrykkeligt stedord, således po. *ty ośle* 'du æsel', på dansk 'din æsel' (skønt dette sidste *din æsel* muligvis ikke længere er i live, for halvtreds år siden kunne en skole-dreng godt komme til at høre det), endvidere på samme måde *ty glupcze* = din dumrian, og *ty idiotku* kan stå uoversat. Såvidt vides skal dette *ty* (altså stedord for *du*) med i polsk (hvad der synes at måtte volde besvær, når man siger De til hinanden), mens det ikke er tilfældet i tjekkisk: i den udødelige roman om soldat Svejek med dens overvældende rigdom på skældsord finder man *hajzltku*, som nærmest er lig 'lokum', eller fx *tak mustš*, *smrade*, *stát hapták*, ordret 'så skal du, stank! stå Habt Acht!'; ligeså hyppigt står dog *du/I* foran udtrykket som i *Vy lumpové*, *hyeny skurnitý*, 'I stympere, I plettede hyæner'.

Fjols

Fra dansk synspunkt er det klart, hvad jeg mener med Fjols! (sagt med eftertryk eller med pause efter, i skriften et udråbstegn), som er klart forskelligt fra *fjolset* eller *et fjols*, der jo indleder en ytring om, hvad *fjolset* gør eller siger. Bestemt og ubestemt

artikel kendes stort set ikke i slavisk. Sprog der bøjer ordene med endelser, ser anderledes på det og forventer en fortsættelse – skal der ligge skældsord (eller måske en godmodig tiltale) i ordet, tilkendegives det ved at ordet sættes i tiltaleform (vokativ), som det gælder polsk og tjekkisk for entals vedkommende; med andre ord, man kommer ikke vidt, hvis man bare kender grundledsfald, og tiltaleform er ikke et fald der klares med een enkelt endelse: den kan være -e og under visse omstændigheder -u, og for hunkøn er den -o. – Er mon dansk *Dumme svin!* tiltalefald?

Udskældsald

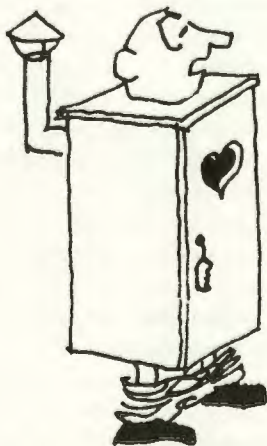
Men reglerne er åbenbart ophævet i tilfælde som polsk *szajsa* (tysk Scheisse), der er grundledsfald – det er dog snarere et udbrud end et skældsord. Tydeligere ses et regelbrud i en tyskhed som polsk *Co za swinia jedna!* 'Hvad er det dog for et svin' – forholdsordet *za* skal normalt styre et fald.

Hvis man ønsker at skælde sig selv ud, stiller sagen sig anderledes, men også dette giver anledning til bemærkninger. En ret naturlig sætning er og *jeg fjols havde glemt at slukke for gassen*, hvor forholdet mellem *jeg* og *fjols* ikke uden videre gennemskues. Tjekkisk vil her nok som dansk bruge grundledsfald, men det ser ud til, at det skal sættes mellem kommaer; i Svejek møder man en sætning som *Proč jsem se, trouba, neprodtval osv.* 'hvorfor kiggede jeg fæ ikke ind i osv.'

Vi skal vistnok betænke os på at erklære en vis skælde-ud-teknik for rent dansk (evt. udelukkende dansk) og en anden for u-dansk, i vort tilfælde absolut slavisk. Går man i dybden, viser det sig ofte, at noget parallelt skimtes eller i det mindste en svag lighed.

Det aparte

Et fællestræk er muligvis dette, at ordet skal være aparte – det kan naturligvis ikke hævdes med konsekvens, idet sproget jo i mangfoldige tilfælde spiller på, at et ord det ene øjeblik har sin fredelige, neutrale betydning og i næste øjeblik er ladet negativt. Vi kan ikke helt komme bort fra den tanke, at sproget nok alligevel gerne vil markere, at ordet er nedsættende og undertiden stemplet for livet. Ordets begyndelse kan gøre det egnet i så henseende (for ikke længe siden kunne man i Mål & Mæle læse om begyndelseskonsonanter der i dansk kan farve et ord negativt): *pjok*, *pjalt*, *pjoskert* (dial.), *fjols*, *fnadderabe* kan nævnes. Et ords endelse kan også indeholde et signal i den retning, sml. *drønnert*, *slubbert*, et *tykkert* skal vistnok også optræde; og for slaviskens vedkommende har endelsen -ak og nogle andre sommetider nedsættende betydning.

LEVENDE LOKUM

SVINEMONOKKEL

Ordet skal altså gerne være påfaldende, eksempler er *dromedar*, *hyæne*, *rævepels*, *nedersaksisk*, *flamske* (øretæver), ord for overdreven seksuel aktivitet osv.; et ram-mende polsk eksempel er *Ty osle dardanel-ski!* 'Dit æsel fra Dardanellerne!'

Lånte skældsord

Tit tyer man til fremmede sprog – de hjemlige dagligdags ord slår muligvis ikke hårdt nok, føles som for blege. Bemærkelsesværdigt er, at tjekkisk viser en smuk buket af skældsord lånt ind fra tysk: *šuft* (hvortil kan dannes et ekstra *šuft'ák*), *pakaž* (af Bagage) med betydningen 'pak' (ikke 'bage'), *ksindl* af Gesindel, *gauner*, *hochštapler*, *huncvút*, *machr*, *šancajk* (af Schandzeug) *verbež* 'pak' (af werben), *Hajzl* (af Häusel) 'lokum', *lump* – altså slet ikke Goethes og Schillers tysk. Og russisk *chuligán* 'skurk' beror på engelsk *hooligan* (som man vil føre tilbage til et iransk personnavn Houlihan).

Vi kan vel af udenlandske skældsord nævne *bandit* og *gangster*, og hvad vigti-

gere er, dansk har ikke forsmået mange djærve udtryk fra det tyske: *slapsvans*, *dumrian* (vel af Dummerjan), *skurk*, *lømmel*, *sjuft*, *svindler* o.a. Det er værd at notere – det gælder sikkert også fremmede sprog –, at forældede ord lever videre i denne sfære, mærkelige irregulære ord noteres: *tølper*, *lemmedasker*, *stratenrøver*, *døgenigt* – men bruger nogen skældsord som *hundsvot*, *kanalje* etc., har det unægtelig præg af lån fra litteraturlæsningen.

Fra barndommen erindres Leo (hvis forældre var emigranter) som imponerede klassen med drabelige skældsord af typen *dit levende lokum!* Og en vred fynbo titulerede mig *Svinemonokkel!* – en udtalelse det kan være svært at give tilbage på.

Kærnedansk

Tilsyneladende kærnedanske udtryk som *Sikke et fjols! Sådan en nar!* viser sig at have gode paralleller i polsk og tjekkisk,

ET STORT BRØD

der kan anvende ordet for *sådan* på samme måde. Det samme gælder vendingen *Hvad er det* (eller *du* eller *han*) *for et fjols!* – en tyskhed som også mødes i de to slaviske sprog. – Man kan muligvis – snappende efter vejret – fremstøde et *Sådan en!* (men dermed tænkes ikke på *én*, og anvendelsen af talordet *en* betragter vi nedenfor).

Med større ret ser vi vel noget særlig dansk i vendinger som *Han står dér som et andet bælam* (at Bählaam også kendes på tysk, ser vi bort fra), det var *osse* en repræsentant at sende. Deres søn – *den* drukkenbolt – skulle hellere opføre sig lidt pænere (hvor *den* jo ikke er noget påpegende stedord, ligeså min nabo – *den* flab – ringer på midt om natten, et skvat *til* mandfolk (anderledes et stort brød til mandfolk), et *stykke* folketingsmand, *som* det fjols du er.

Danske mangler

Ikke-dansk er den højst mærkelige type, hvor *talordet én* kædes sammen med navneordet, hvortil evt. er føjet et tillægsord. Det drejer sig (i polsk og tjekkisk) om ordet *jeden*, hunkøn *jedna*, intetkøn *jedno*, der betyder *en*, *et*. På ubegribelig måde er talordet *en*, *et* (ingen parallel i flertal) med til at skaffe lindring for affekttilstanden, som i tjekk. *Ty jeden pitomče!* ordret »Du-én-dumrian«! – Og talordet *én*, *ét* kan være efterhængt som i min tjekkiske chaufførs vredesudbrud *sakra babo jedna'*, ordret *Forbandede-kælling-én*, da en ældre dame sprang frem foran bilen. – Er oprindelsen til konstruktionen med talordet *en*, *et* mon tysk »So ein . . .«?

Ikke-dansk er endvidere – og måske noget helt enestående i sprogenes verden – en højst ejendommelig tjekkisk type: til navneordet i hankøn føjes et tillægsord i hunkøn! – en grammatikalsk uoverensstem-

melse som der er skrevet flere lærde redogørelser for. Et rammende eksempel er *Kluku mizerná!* 'elendige knægt!' (»knægt-elendige«).

Mekanismen er åbenbart den, at først siges ordet for 'dreng, knægt' (kluk) og derefter smækkes en trumf oveni ved tillægsordet i hunkøn (det skal da efterstilles), en særlig foragt lægges for dagen ved tillægsordets køn (udpræget mandschauvinisme) – man har ikke eksempler på grammatisk regelbrud den modsatte vej. Tilfældene er talrige, et eksempel som *Ty kluku socialistická!* (fra Švejk) behøver ikke oversættelse.

Man kan måske her pege på dansk grædekone, kagekone (om en mand). Polsk kender fx *plaksa* om en 'tudevorn person', men dette sprog kender ikke efterstilling af tillægsord af modsat køn. Danskeren kan udlade sin harme i intetkøn: *jeg vil ikke tale med det dær!* (forstået som en person). – Den beskrevne tjekkiske konstruktion kendes også udenfor tiltale, et eksempel er *a von chudák stará* 'og ham dær den 'gamle stakkel', med tillægsordet sat i hunkøn.

Søde idiot

Vort emne er fængslende og stort – det har kun kunnet skitseres her. Vide perspektiver åbnes, de betragtede ord og konstruktioner siger sikkert noget om psykologi og nationalt særpræg, og der er udløbere til slangdannelse og det man har kaldt legen i sproget og nonsens. Skældsordenes gåde (og beslægtede fænomener) løses ikke ved en registrering af skrappe og fornærmende ord; selv om materialet i stor udstrækning går igen trods mange forskelle, skifter mønsteret for kraftudtrykkets opbygning på karakteristisk måde fra sprog til sprog, og hvert sprog viser sin profil.

Danskere strækker sig vidt for at tage grove ord humoristisk – man skal ikke være sikker på, at *Søde idiot!* tager kegler på udenlandsk.

Chr. Hougaard,
f. 1915, lektor i slaviske sprog
Københavns Universitet.

Sprogets økologi

Ord fødes, lever og dør. Og ligesom andre organismer arbejder de straks efter deres fødsel på at frigøre sig fra forældre-båndene, på at skjule deres tilblivelsesmåde: sproget sletter alle spor.

Ordene er – således som de fremtræder for den umiddelbare sprogbevidsthed – *umotiverede*; der er ingen særlig indre grund til at en løve hedder en LØVE eller et hus et HUS (ordmagiens grundpåstand er den modsatte: at der er en dyb og nødvendig sammenhæng mellem ord og ting). Men ethvert ord har på et eller andet tidspunkt i sprogudviklingen været motiveret, idet ordene altid udspringer af en oplevelse og forsøger at beskrive denne. Da fx ordet MUSKEL (dvs. MUSCULUS) første gang blev brugt af en romer betød det 'lille mus' og beskrev altså sit emne som en lille mus der løb under huden. Ordet BJØRN betød oprindeligt 'den brune', VINDUE 'vind-øje' osv.

Ordene MUSKEL, BJØRN og VINDUE *peger* stadig på det samme som de gjorde dengang, men de *maler* ikke mere. Det maleriske, konkretsanselige element er faldet bort. Dette at ordenes *pege-funktion* opretholdes men at deres *male-funktion* forsvinder, kan man kalde at ordene blir *gennemsigtige*. Først anslår ordet en bestemt synsvinkel på sit emne, således som

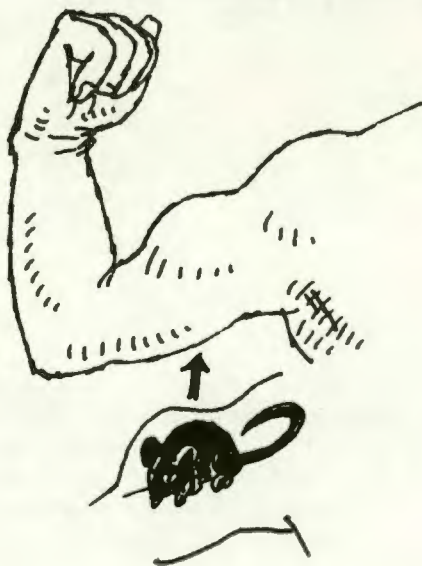
fx BRYLLUP oprindeligt 'brude-løb', men efterhånden som ordet bliver brugt forsvinder denne første-oplevelse fra opmærksomheden, og man ser gradvis klare og mere direkte *igennem* ordet ud til tingen.

Ordenes liv, død og genopstandelse

Da sproget er i bevægelse vil der i et sprogs ordbestand altid findes både gennemsigtige og ikke-gennemsigtige ord – samt ord i alle mulige overgangssituationer i processen. Man kan fx iagttage hvordan ordene FRIKVARTER og KAKKELOVN er begyndt at blive gennemsigtige, det afspejler sig således i den ændrede udtale FRIKVARTER og KAKKE-LOVN.

Når man taler om at billederne dør eller falmer er det netop denne gennemsigtighedsproces der hentydes til. Mekanismen, der er overlevelsesnødvendig for sproget, kan skabe knas i sprogmaskineriet. Hvis billederne ikke er rigtigt døde men kun skindøde, kan de komme til at støde sammen og skabe forstyrrende og komiske effekter. Dette kaldes *katakrese*, et mere dansk ord kunne være *billedsammenblanding*.

Når det vakte latter da en politiker en-

gang talte om »ET DØDFØDT BARN DER LØB UD I SANDET« er det fordi de to udtryk endnu har malerisk funktion. EBBE UD I SANDET har samme pegefunktion som IKKE BLIVE TIL NOGET, men det er endnu ikke blevet helt gennemsigtigt, det maler endnu. Og hvis det – som i eksemplet – sættes sammen med et andet udtryk der også både peger og maler, kan det komme til at skurre.

Det maleriske element kan være døende på den måde at det kun genoplives i visse sammenhænge. AT FÅ EN ULYKKE PÅ HALSEN bruges uden at der nødvendigvis sigtes til en hals. Men når der skrives TJENESTEPIGEN SKAFFEDE HAM EN SYFILIS PÅ HALSEN, gør sammenhængen at den maleriske funktion vækkes og virker forvirrende. Klicheerne, DEN BRUNE DRIK for kaffe osv. er udtryk der prætenderer at male men faktisk kun peger; de giver ingen ny-oplevelse.

Den sorte brune

Tendensen mod ikke-motiverede, gennemsigtige udtryk holdes i ligevægt af en anden, modsat tendens. Undertiden ønsker sprogbrugeren at udtrykke sig personligt og ny-oplevelende og er derfor ikke tilfreds med blot at anvende det gængse pegende ord. På denne måde opstår fx GELEKLUMPER for ØJNE. Det er naturligvis den samme mekanisme som man finder i poesi og anden skabende sprogbrug.

Men hvis sproget ikke samtidig modarbejder den maleriske tendens ville det være umuligt at tale. Den russiske sprogpsykolog Luria skildrer en hukommelseskunstner der opfatter ordene meget malerisk og derfor har svært ved at danne sætninger – fordi de forskellige male-måder støder sammen, som ved katakresen. Sprogets

opgave er på den ene side at være et forråd af ord der kan kombineres på mange måder. Sålænge BJØRN betyder 'den brune' er det svært og klodset at danne kombinationen DEN SORTE BJØRN, for det ville betyde DEN SORTE BRUNE! Men lige så snart ordet blir gennemsigtigt er der ingen problemer. På den anden side skal sproget kunne udtrykke de individuelle oplevelser der overskrider de institutionaliserede oplevelsesvaner – og derfor må det kunne male.

For at denne balance skal kunne oprettholdes er det vigtigt at ordene kan befri sig for deres sprogfødsel. På denne måde bliver de mere frie størrelser der kan få allehånde associationer knyttet til sig og undergå de sædvanlige betydningsændringer.

Sprogets dialektik

Sprogets dialektik – der til syvende og sidst er vekselvirkningen mellem det individuelle og det kollektive – udgøres altså af de to nævnte kræfter og deres samspil. Den ene er tendensen mod gennemsigtighed, abstraktion, kombinationsmulighed, det ikke-individprægede. Den anden, som i slang, poesi og andre personlige udtryksformer, søger det sanseligt-maleriske, det usædvanlige og overlevelsesgyldige. De to retninger er naturligvis lige vigtige, og udspændt mellem disse modsat rettede kræfter glider sproget så fremad, nedbrydende og opbyggende, idet det hele tiden søger at stille sig til rådighed som smidigt kommunikationsinstrument.

*Lars Henriksen,
f. 1946, cand. mag.*

NOK

Nok er det et lille ord, men det kan vel nok betyde mange ting: *nok*. Ordet *nok* kan betyde forsikring: *stykket er nok værd at se*, løfte: *jeg skal nok hjælpe dig*, forargelse: *det vil jeg nok sige*, indrømmelse: *nok se men ikke røre* og tilstrækkelighed: *nu kan det være nok*. Sådan står der i Nudansk ordbog.

Ordet er blandt de 100 hyppigste i sproget, og som de fleste andre hyppige ord, betyder det så mange forskellige ting at det er svært at se at det overhovedet betyder noget.

Denne artikel er et forsøg på at vise at *nok* faktisk har en kerne af betydning som går igen i de fleste forekomster. Det der varierer er blot hvilken plads ordet indtager i den betydningsmæssige konstruktion som en ytring udgør.

Ytringen som en kop

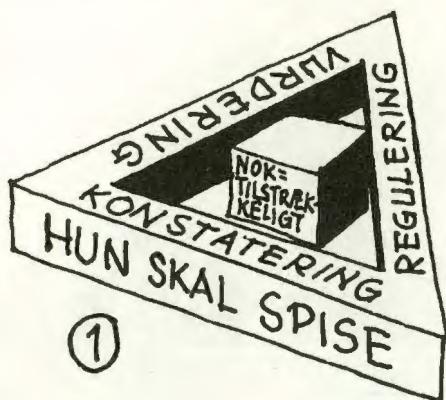
Men ytringen er med hensyn til betydning eller mening en temmelig indviklet konstruktion. Den kan bedst sammenlignes med en kop.. Som en kop består af noget stof (brændt ler og glasur) i en bestemt form, således består også en ytring af nogle ord i en bestemt rækkefølge. Det er formen og stoffet der bestemmer hvad koppen og ytringen *kan* fungere som.

Men hvad en kop rent faktisk fungerer som, det bestemmes også af dens placering. Hvis den ligger ned, kan den fx fungere som et »hul« i et spil minigolf, hvis den står på hovedet kan den fungere som bur for en fanget flue. Kun hvis den står normalt, fungerer den som beholder for en væske. Koppens faktiske funktion bestemmes altså ikke blot af dens stof og form, men også af hvilken del af koppens overflade der understøtter dens tyngdepunkt.

Sådan er det også med ytringer. De kan bestå af samme ord i samme rækkefølge, og alligevel kan de fungere på vidt forskellige måder hvis tyngdepunktet ligger forskellige steder.

Hun skal nok spise

Se fx på sætningen: *Hun skal nok spise*. Den kan have tyngdepunktet hvilende på forskellige dele og således betyde noget vidt forskelligt. Den kan være udtryk for en antagelse: *Hun skal nok spise (siden hun ikke kan lege)*, den kan være udtryk for en forarget vurdering: *Hun skal (vel) nok spise (den ædedolk)* om en der går igang med 9 syltetøjsmadder. Sætningen kan også være et løfte: *Hun skal nok spise (det lover jeg at sørge for)*. Og endelig kan

den være en indrømmelse: *Hun skal nok spise (men ikke foræde sig).*

Ordet *nok* spiller tydeligvis en rolle i denne variation i hvordan sætningen fungerer. Det skyldes at *nok* meningsmæssigt modificerer ytringens tyngdepunkt, som ikke kan ses på overfladen af ytringen (på ordene eller rækkefølgen), men som er der og som virker – forskelligt afhængigt af hvilke dele der understøtter den.

Men i alle funktionerne betyder *nok* 'tilstrækkeligt'. Denne betydning ses nok lettest hvor *nok* grammatisk lægger sig til et enkelt ord.

Tilstrækkelig

Betydningen 'tilstrækkelig' ser man let i eksempler som *hun skal spise nok, nu kan det være nok, han er klog nok til ikke at spise salat*. Ordet *nok* angiver altså at noget er tilfældet i tilstrækkelig grad til at noget andet er tilfældet. Ofte er dette andet underforstået, men man kan let indsætte det, hvis man har forstået sætningen: *spise nok*, nemlig til hun bliver sund og rask, *det kan være nok*, nemlig til at jeg ikke finder mig i det. (Se ill. 1.).

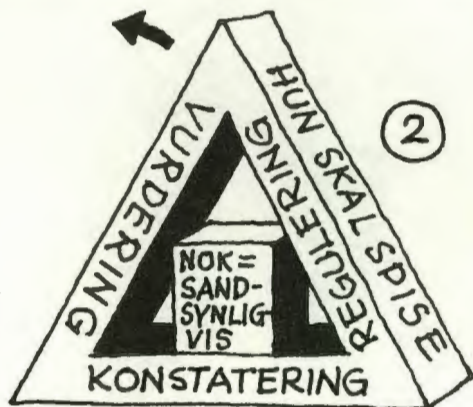
Betydningen 'tilstrækkelig' er også klar i et eksempel som *Han spiste klogt nok ikke af salaten* som betyder 'han var tilstrækkelig klog til ikke at spise af salaten' og 'det at han ikke spiste af salaten er tilstrækkeligt til at man kan kalde ham klog'.

I disse to typer af tilfælde lægger *nok* sig rent grammatisk til et enkelt ord og betegner meningsmæssigt at det er tilstrækkeligt. Mere indviklet bliver det når *nok* grammatisk lægger sig til hele sætningen.

Ytringens tyngdepunkt

Ligesom koppens tyngdepunkt kan hvile på toppen, bunden eller siden, således kan ytringens tyngdepunkt også hvile 3 forskellige steder: på det konstaterende, det vurderende eller det regulerende.

Hvis ytringens tyngdepunkt ligger på at det er en konstatering, som kan være sand eller falsk eller mere eller mindre sandsynlig, så angiver *nok* at noget er tilstrækkeligt sandsynligt til at man kan tro det, det betyder nærmest det samme som *jeg tror* eller *sandsynligvis*. *Hun skal nok spise (siden hun ikke kan lege)* betyder altså at 'det at hun ikke kan lege gør det tilstrækkeligt

sandsynligt at hun skal spise til at jeg kan sige at jeg tror det'. (Se ill. 2.).

Mer' end nok

Ligger tyngdepunktet i ytringen derimod på at det er en vurdering, hvis der altså er tale om noget der er mere eller mindre end normalen, så betegner *nok* at det er tilstrækkeligt fra normalen til at man synes at det er for meget og bør bemærkes.

Hun skal (vel) nok spise (den ædedolk) betyder altså 'der er lige præcis tilstrækkelige grunde til at synes at det er for meget hun skal spise' eller *sandelig*. Det er det man finder i eksempler som: *I drikker nok øller. Den er nok værd at se på.* I de fleste tilfælde hvor ytringens tyngdepunkt ligger på det vurderende, kan man indsætte et *vel* og dermed understrege det overdrevne: *hun skal vel nok spise, I drikker vel nok øller.* Uden *vel* betyder *nok* så 'lige præcis tilstrækkelig til at jeg synes det er for meget'. (Se ill. 3.).

Vil du ikke nok

Hvis ytringens tyngdepunkt ligger på det regulerende, regulerer ytringen forholdet mellem taler og lytter, fx ved ordre eller løfte. Så betegner *nok* at der er tilstrækkelig tilskyndelse til at forholdet bliver reguleret. *Hun skal nok spise (det lover jeg at sørge for)*, betyder altså 'du har i tilstrækkelig grad gjort det nødvendigt at sørge for at hun spiser til at jeg må love at sørge for det' eller *visselig*. Det er altså nærmest en forstærkelse af løftet. Således fungerer *nok* i forbindelse med de fleste mådesudsagnsord hvis tyngdepunktet ligger på det regulerende. (Se ill. 4.).

Vil du ikke gå kan være et regulært spørgsmål (hvor der forventes svaret *jo*) eller en opfordring. *Men vil du ikke nok gå* kan kun være en kraftig opfordring. Man kan heller ikke have *nok* i spørgeformede sætninger der ikke er regulerende, man kan ikke sige: *Er huset ikke nok 10 meter højt?*

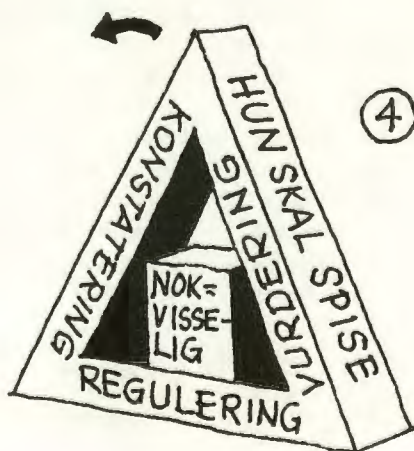
Et løfte er jo et svar på en bøn eller opfordring og *nok* betegner ved løfter at bønnen eller opfordringen har været tilstrækkelig kraftig.

Jeg ved nok

Altså: *nok* betyder altid 'tilstrækkelig'. Hvis det grammatisk lægger sig til et enkelt ord føjer *nok* betydningen 'i tilstrækkelig grad' til ordets betydning: *sove nok*, *klogt nok*. Hvis *nok* lægger sig til hele sætningen, kan tyngdepunktet ligge forskelligt, men *nok* angiver at noget er tilstrækkeligt til at man netop kan lade tyngde-

punktet ligge der. *Nok* kan betyde: 'tilstrækkeligt sandsynligt til at man kan tro', 'tilstrækkelige grunde til at man kan synes' eller 'tilstrækkelig tilskyndelse til at man kan love'. *Nok* knytter sig altså hvergang til ytringens tyngdepunkt, men vel at mærke kun hvis det ikke kan ses. Som koppens tyngdepunkt ligger et sted hvor der ikke er noget stof, således ligger ytrin-

gens tyngdepunkt også ofte steder hvor der ikke er nogen ord. Alligevel kan tyngdepunktet virke. Således også med ytringens tyngdepunkt.

Men i ytringen *kun* man også gøre tyngdepunktet synligt, man kan fx sige: *Jeg ved at hun skal komme, Jeg synes at hun spiser for meget eller jeg lover at komme.* Og i disse sætninger med synligt tyngdepunkt, kan *nok* ikke betyde det ovenfor beskrevne. *Jeg ved nok at hun skal komme* betyder ikke 'jeg tror'. *Jeg synes nok* betyder ikke 'der er grund til at synes' og *jeg lover nok* betyder ikke 'du har bedt tilstrækkeligt'. Det er på en måde en betingelse for *noks* betydning at ytringens tyngdepunkt ikke er synligt. (Se ill. 5.).

Ganske vist

I sætninger som *jeg ved nok, jeg synes nok, jeg lover nok* flytter *nok* så at sige

tyngdepunktet uden for sætningen således at betydningen bliver 'det er tilstrækkeligt at jeg ved det . . ., det er tilstrækkelig at jeg synes det, det er tilstrækkeligt at jeg lover det'. Derved får man den indrømmende sætning som kræver en eftersætning der angiver hvad der så til gengæld er for meget: *jeg ved nok at hun skal spise, men ikke at hun skal spise op, jeg synes nok den er sød, men jeg vil ikke købe den, jeg lover nok at komme, men ikke hver dag.* Her betyder *nok* nærmest *ganske vist* og gør sætningen til en del af en større helhed. Denne betydning findes også i eksempler som: *nok se men ikke røre, den er nok god, men ikke god nok.*

Nok engang

Nok har *nok* en enkelt betydning, men ikke enkel(t) nok. For der findes faktisk ét *nok* der ikke betyder tilstrækkelig, nemlig i

Jørgen, Jørgen Jyde, sejled' i en gryde, gryden sprang, Jørgen sang: »Moar, Moar« nok engang. Her betyder *nok* 'endnu'. Og det har ikke noget med det andet at gøre.

Men bortset fra det, betyder *nok* altid 'tilstrækkeligt'. Og takket være denne enkelte betydning kan man få øje på nogle af hemmelighederne ved den betydningskonstruktion en ytring er. Den består nemlig dels af en overfladestruktur som udgøres af ordene og deres rækkefølge,

dels af et tyngdepunkt, som ofte er usynligt, og som kan hvile på forskellige sider af ytringen: det konstaterende, det vurderende eller det regulerende. Det raffinerede ved *nok* er så at det meningsmæssigt kun virker på usynlige tyngdepunkter, men til gengæld i bestyrkende retning. Nok om det.

Ole Togeby,
f. 1947, lektor i dansk
Københavns Universitet.

Den totale sprogundervisning

I Danmark snakker vi dansk. Sådan da. I Sønderjylland er der nogle stykker, der snakker tysk. Rundt omkring er der også nogle, der foretrækker grønlandsk. Men ingen af de to grupper er ret store. Og det er gruppen af gæstearbejdere heller ikke. Så stort set snakker vi dansk i Danmark.

Sådan er det ikke i alle lande. I Belgien snakker man enten en slags hollandsk eller en slags fransk. Og en gang imellem slås man med dem, der snakker et andet sprog, fordi de ikke snakker som én selv. I USA snakker man engelsk. Eller spansk. Eller indiansk – ét eller flere af mange hundrede indianske sprog. Eller russisk. Eller kinesisk. Eller vietnamesisk. Eller et andet sprog. Millioner af amerikanere kan ikke ét ord engelsk. Og endnu flere kan ikke ret mange. USA er ikke lige som Belgien. For i USA skal man – som det store flertal – snakke engelsk for at være noget. Så der er ikke noget at slås om. Enten snakker du engelsk eller også dur du ikke. For nu at sætte sagen på spidsen.

Ét land – alligevel mange sprog

Det får en underlig konsekvens. Nemlig at her i Danmark har vi procentvis mange flere, der taler to eller flere sprog, end man har i USA. Vi tager det meget alvorligt, det

her med at lære engelsk og tysk. Hvis man skal være noget her i landet, er det ikke nok at snakke dansk. Men i USA ser »man« lidt ned på de andre sprog. Hvis man kan engelsk, gider man ikke lære sig et sprog til.

Det har selvfølgelig også noget at gøre med, at engelsk er så udbredt over hele verden og dansk ikke er det. Men alligevel har man undret sig over det også i USA. Så for nogle år siden besluttede man sig til at gøre noget ved det. Man lavede en ny skolelov, der bestemte, at alle amerikanske børn, der har et andet modersmål end engelsk, skal undervises både på deres modersmål og på engelsk.

Det vil sige, at børnene går i skole og får timer i geografi, musik, gymnastik, matematik osv. *både* på engelsk og på fx spansk. Det er altså ikke som her i landet, hvor vi har timer i engelsk *på* dansk – ligesom vi har timer i matematik på dansk – engelsk er bare et fag som alle de andre hos os.

Tosproget skoling

Der er mange grunde til, at amerikanerne gør det på den anden måde. For det første er princippet, at det er lige så godt at kunne spansk eller kinesisk som engelsk, når man

starter i skolen, så derfor skal man have sin undervisning på det sprog, man kender bedst. Men da man altså ikke kan klare sig ude i samfundet, skal man også have noget engelsk. Og så synes man altså, at man lige så godt kan *bruge* engelsk i timerne ved siden af det andet sprog, sådan at eleverne bliver vant til at høre det – i stedet for bare at *høre om* det. For det andet er der mange amerikanere, der synes, at landet skal *bevare* de mange ikke-engelske sprog. Det kan USA have stor gavn af i internationalt samkvem, ligesom der er mange kulturelle værdier i forbindelse med sprogene, som det er værd at bevare. Og hvis man i skolen helt ser bort fra de ikke-engelske sprog, vil det jo ikke lykkes at bevare dem.

Skolerne er forskellige

Den tosprogede undervisning i dag finder sted på mange måder. I nogle skoler underviser man i nogle fag, fx musik, på spansk, men i andre fag, fx matematik, på engelsk. I andre skoler underviser man i alle fag i spansk om formiddagen og så gentager man det hele på engelsk om eftermiddagen. Atter andre skoler blander fagene og sprogene, sådan at om torsdagen har eleverne matematik på engelsk og musik på spansk (eller indiansk eller kinesisk osv.), men om fredagen er det lige omvendt. Og endelig er der nogle skoler, hvor man har lærere, der kan begge sprog flydende: der bruger man begge sprog i alle timer.

Jamen, bliver børnene nu ikke forvirrede af dette? Bliver de ikke bare halvsprogede i stedet for tosprogede? Det påstår nogle amerikanere, som er imod tosproget skoling. Men de forskere, der har fulgt de mange projekter gennem de seneste ti-tolv år er så godt som enige om, at børnene

1. lærer de fleste fag bedre, end hvis de kun var blevet undervist på engelsk,

2. lærer engelsk bedre, end hvis de var blevet smidt lige ud i engelsk den første skoledag uden ét ord af deres eget modersmål,

3. lærer deres eget sprog bedre,

4. bliver mere tolerante over for hinanden og andre,

5. får mere selvtillid, fordi de ser, at deres eget sprog også er et »værdigt« sprog ved siden af engelsk.

Nogle steder har tosprogede projekter haft så stor succes, at forældre med engelsktalende børn har villet have deres børn ind i skolerne, for at de kunne lære et andet sprog også.

Den totale fremmedsprogsundervisning

Nogle steder har man foretaget endnu et skridt og har forsøgt at undervise børnene *alene* på fremmedsproget. Det synes jo nu at være lidt selvmodsigende. Hvis man kan undervise engelsktalende børn *alene* på et fremmedsprog med succes, hvorfor kan man så ikke undervise fx indianske børn *alene* på engelsk med samme succes? Det er der faktisk gode grunde til. For det første er der ingen, der fortæller engelsktalende børn, at deres sprog ikke er så »fint« som de andre – så de behøver ikke styrkelse af selvtilliden på sprogets vegne. For det andet er hele det »offentlige« og »officielle« sprog i USA engelsk – alle reklamer, love, fjernsynsudsendelser osv., så der er ingen risiko for, at engelsktalende børn glemmer deres engelsk, selv om de bliver undervist på et andet sprog i skolen. For det tredje er mange af de ikke-engelsktalende børn, der kommer til skolen, fattige, af ringe stillet social baggrund, med forældre, der ikke har ret megen uddannelse. Det vil alt i alt sige, at de kommer fra såkaldte »uddannelsesfremmede« miljøer. Og det betyder, at de i højere grad har behov for,

at skolens arbejde forstærkes af forholdene i samfundet og i hjemmet, og at de ikke er så parate til avancerede eksperimenter.

På denne måde kommer den nye uddannelsesbølge altså både mindretallene og de andre til gode. Derfor har den haft lovgivningsmæssig succes – og det er vigtigt i USA. Og desuden har den haft de bevilgende myndigheders bevågenhed. Og det er endnu vigtigere.

Hvad med os selv?

Kan det nu gavne os, alt det her? Ja, på flere måder. For det første lærer amerikanske forskere, der følger disse projekter, meget om, hvordan mennesker – specielt børn – lærer. Hvilken rækkefølge lærer man nye ting i? Hvilke betingelser skal være opfyldt, for at man lærer særlig godt? Hvilke faktorer kan forhindre, at man lærer noget? osv. osv. Især hvad angår sprog. For det andet får vi ny viden om gode undervisningsmetoder til fremmedsprogsundervisningen: nye materialer, nye lærebøger osv. Al denne viden kan omsættes til danske forhold.

Men hertil kommer, at det danske skolesystem er så velorganiseret og så velforsynet i bevillingsmæssig henseende, at det danske samfund er så indstillet på, at uddannelse er en nødvendighed, at betingelserne for at gennemføre fremmedsprogsundervisningsprogrammer som de ameri-

kanske med succes er til stede i rigt mål. Jeg har selv set, hvor succesfuldt og harmonisk det kan gå, når et projekt har held. I dette tilfælde var det i Texas, men jeg tvivler ikke på, at man kunne gennemføre det med engelsk herhjemme. Tænk på, hvor meget engelsk vi bliver udsat for i hverdagen. Især, hvis vi er skoleelever: 95 % af al beatmusik er på engelsk, indbefattet det der laves herhjemme; fjernsyns-udsendelser og biografilm er også overvejende engelsksprogede, og heldigvis har vi det sunde princip herhjemme at forsyne fremmedsprogede film med undertekster, så vi ikke går glip af originalen. Det vil sige, at et projekt som dem, vi her snakker om, med lethed vil kunne følges op af engelsk i »naturlige« omgivelser.

Vi må videre

Nu kan man indvende, at vi jo faktisk allerede har stor succes med vores fremmedsprogsundervisning her i landet. Rigtigt. Men det forhindrer os ikke i at give den en spand til. Og, som tilhængerne af tosproget skoling siger, når man undervises i et fremmedsprog som et *fag*, er det meget sværere at gøre det til »sit eget« – man lærer det aldrig *helt*. Og det er jo netop det bedste bevis på, at vi ikke er færdige med den sag.

J. Normann Jørgensen,
f. 1951, cand. mag.

Udyr, u-land og andre u-smer

Der er et par ord, betegnelser, der længe har irriteret mig. Det tog mig et stykke tid at finde ud af hvorfor; det drejer sig i alle tilfælde om tilsyneladende neutrale, almindeligt brugte ord. Hvad var det der gav mig fornemmelsen af en indbygget negativ ladning i dem?

Først da de blev stillet op ved siden af hinanden, blev det tydeligt hvor forklaringen skulle søges: det var alle benægtende ord på *u-*, først og fremmest *ugift*, *ufaglært*, men også *u-land*.

Var det muligt at finde en sammenhæng mellem fænomenet benægtelse og begrebet negativ ladning? Svaret viste sig at være ja.

Er u-ord altid negativt ladet?

For at få et indblik i hvordan det forholder sig i almindelighed med ladningen i *u*-ord, lavede jeg først en statistisk optælling over opslagsordene med det benægtende *u-* i Nudansk Ordbog (ialt 496 ord). Hvor mange har negativ ladning, hvor mange neutral, hvor mange positiv?

Det viste sig i mange tilfælde at være svært, éntydigt at placere et ord i en gruppe, i og med at opslagsord står »tomme« m.h.t. brug. I det anvendte sprog er det jo

ofte den omgivende »tekst« der giver den endelige 'ladning', d.v.s. den vurdering der af afsenderen er lagt i ordet (i tekstprøverne længere fremme forekommer fx ordet *ukultiveret* brugt positivt, uanset det som opslagsord (»tomt«) uvilkårligt opfattes negativt).

I ordbogsoptællingen regner jeg derfor kun ord med for mig at se éntydig h.h.v. negativ og positiv ladning med i ydergrupperne; ord med mulighed for både det ene og det andet tæller som »neutrale« (fx *umættelig*, *umanerlig*).

Resultatet bliver derefter følgende:

Negativ ladning (fx *uanstændig*, *uappetitlig*, *uforskammet*), i alt 288 ord = 58 %.

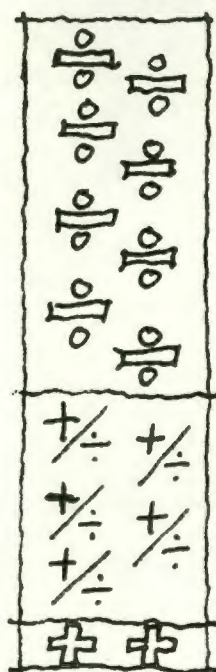
Neutral ladning (eller mulighed for både negativ og positiv (fx *uafgjort*, *ubeføjet*, *uåbnet*), i alt 183 ord = 37 %.

Positiv ladning (fx *uberygtet*, *udadlelig*, *ukunstlet*), i alt 27 ord = 5 %.

Denne optælling må som sagt kun tages som en grovere skitse over hvordan det forholder sig i »det virkelige sprog«.

U-ord i det anvendte sprog

Et par stikprøver fra tilfældigt valgte tekster (der dog skal indeholde en eller anden form for bedømmelse, vurdering), kan vise

58 %

37%

5%

÷	N	+
ufulkelig	uanede	ukulti- veret (×2)
uudviklet	uafhængigt	ufor- falsket
upraktisk		uskyldig- ste
umoralsk (×5)		
usundt		
uanstændigt		
uretfærdighed		
ulydighed		
ubehag (×2)		
uundgæeligt (×2)		
ubehageligt		
unaturlig		
urimelig (×2)		
ubrugelig		
uforståelig		
uartig		
umotiveret		
utilfredshed (×4)		
uheldig (×4)		
uenighed		
(de) umyndiggjorte		
upersonliggørelse		
upersonlig		

lidt om hvordan ordene fungerer i anvendt dansk:

I Politikens kronik af 31.7.1979 »Lad os få del i momsens«, af J. Winther, forekommer der 6 benægtende ord med u-: uretfærdig, urimeligheder, ubestrideligt, uklart, usikkerhed, uundgæelig.

Af disse er de 5 negative: uretfærdig, urimeligheder, uklart, usikkerhed, uundgæelig, mens det sidste, ubestrideligt, må siges at være neutralt.

De negativt ladede er således de eneste ladede der forekommer og dominerer klart over det enligt forekommende neutrale.

I W. Sørensens artikel »Natur og kultur« (fra »Uden mål og med«, 1974), er der 45 ord med forstavelsen u-, 29 forskellige:

Uafhængig er her brugt om radioen: den økonomisk uafhængige statsradio, derfor regner jeg det for neutralt. Ukultiveret er her brugt = ren: ukultiveret menneske = uforfalsket natur.

Resultatet bliver således: 38 (gange) ord med negativ ladning, = 86 %; 4 (gange) ord med positiv ladning, = 9 %; og 2 ord med neutral ladning, = 5 %. Altså stadig stærk overvægt på de negativt ladede.

Den sidste prøve er foretaget på S. Brøgers historie »Blomsten« (fra »Kærlighedens Veje og Vildveje«, 1975). Her forekommer 18 ord med forstavelsen u-, 13 forskellige:

÷	N	+
umuligt (×3)	uforklarlige	ugenert-
	(×2)	hed
uoverensstemmel-	usynlig	
ser		
upåvirkelig	uanset (×3)	
ubehageligheder	uudgrunde-	
	lige	
upassende		
uforskammethed		
uartig		
uspiselig		

Upåvirkelig bruges = overlegen, derfor ÷
Uanset er her biord, derfor N.

Resultatet bliver således: 10 negativt ladede, = 56 %; 1 positivt ladet, = 6 %; og 7 neutrale, = 38 %.

Disse undersøgelser dokumenterer altså at der *er* en sammenhæng mellem benægtelse og negativ ladning.

Det er klart at en benægtelse foran et ord der betegner noget dårligt, må antages at give et nyt ord der betegner noget godt, fx *uskyldig*, *uberygtet*. Men man kan konkludere at der altså er tradition for i dansk hyppigst at bruge det nedgørende *u-* foran ord med opr. positivt indhold, således at ord med *u-* oftest har negativt indhold. Derved opstår så den uvilkårlige sammenkædning af selve *u-*et med betydningen 'manglende gode' eller simpelthen 'mangel'.

Udyr, umenneske, u-land

Derfor er det også MEGET uheldigt at man har valgt betegnelsen *u-land* til en bestemt slags lande. Trods stødet i udtalen på *u* og bindestregen i det grafiske billede er en sammenkædning alt for nærliggende: *udyr*, – *umenneske* – *u-land*. Der er ligesom noget anstødeligt ved et land med den betegnelse.

At forkorte *udviklings-* til *u-* er i det hele taget i strid med alle praktiske regler, i og med at *u-* ikke er nogen éntydig forkortelse, jvf. *u-båd* (der jo også er en underlig slags båd), hvor *u-* står for *undervands-*. For ikke at tale om *U-90*, hvor det står for noget med *undervisning*. Det er temmelig rodet.

Det uønskværdige i at være ugift

Et negeret ord peger på en eller anden form for *mangel*, derfor er det aldrig rart at skulde sætte *x* ud for en rubrik med *u-* på offentlige papirer der omhandler ens egen person, det føles uvilkårligt som en mangeltilstand at være fx *u-gift*. Prøv bare omvendt: *Er De u-enlig? Så er det dén rubrik.*

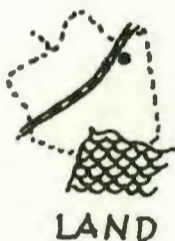
Det gælder om ikke at blive sådan noget med *u-*. Derfor er det helt uacceptabelt at sådanne betegnelser findes som officielle etiketter man sætter på mennesker.

Betegnelsen *enlig* er iøvrigt heller ikke særlig god. Den minder for meget om *ensom*, som det ofte også sidestilles med, se fx Dansk Synonymordbog, hvor der under *enlig* direkte henvises til *ensom*: *enlig*, se *ensom*.

Engelsk har *single* overfor *married*. Og dette *single* har helt andre undertoner end det danske *enlig*, nemlig noget i retning af *enestående*, *udvalgt*, o.l., altså snarere lig med dansk *ener*, med andre ord noget de fleste mennesker gerne vil være.

Lad os få ord som *single* der vil være kendt af enhver der har bare det mindste kendskab til sport, eller *selvstændig*, der jo allerede bruges på det erhvervsmæssige område, så vi altså får to positive (=neutrale), lige gyldige civilstandsbetegnelser:

gift overfor *single/selvstændig*

Ufaglært (= se så at få den uddannelse)

Mens en del af forklaringen til at *ugift* er negativt måske kan ses i at *gift* er det mest almindelige, så den benægtede betegnelse altså står for det ikke-almindelige, er betegnelserne *faglært*: *ufaglært* paradoksale derved at den benægtede betegnelse står for det der er mest almindeligt, mens den positive står for det mindre almindelige:

Dansk Statistisk Årbog 1977-78 viser at der i Danmark er 717000 personer registreret som ufaglærte arbejdere, mod kun 289000 faglærte.

Her er det altså en ønsket norm, ikke en virkelig, der er presset ned over nogle betegnelser: der mere end antydes at ufaglærte arbejdere mangler noget man bør have, nemlig en uddannelse, det vil altså sige at selve den sproglige betegnelse fak-

tisk opfordrer til at gøre noget ved det.

Da en såkaldt ufaglært arbejder – set fra en anden synsvinkel – ikke er bundet til noget fag, var betegnelsen *alarbejder* vel mere relevant, forstavelsen kendes bl.a. fra det nyere fænomen i beboelseshuse: *alrum*, dér hvor alt foregår, så vi altså får to positive, ligeværdige betegnelser:

alarbejdere overfor *faglærte arbejdere*

Eller: da alle nuv. *ufaglærte arbejdere* faktisk er specialarbejdere, i og med at der vel altid hører en eller anden form for oplæring med til den enkelte plads:

specialarbejdere overfor *faglærte arbejdere*

Bare den benægtende betegnelse kommer væk, så der ikke længere er nogen der skal gå rundt med etiketten 'mangelfuld' i forhold til andre der – i hvert fald af navn – ikke er det.

For sproget afspejler som bekendt ikke bare det der foregår i samfundet, det er selv med til at skabe de vurderinger, normer og forventninger det hele også bygger på.

Kirsten Rask,
f. 1951, cand. mag.
i dansk og russisk

Revlusjon

jartarmar
den frihed år
lave en revlusjon

begøner småt

jarvesguha
frihed – tse år sgrive
DÆNSG
– dar sga egge sede nongen
videnskabsfidus
år diktsére mar
von min ratsgrivning
sga se ud

vi hade et språ
DÆNSG
– vi skamed års
år lærde års et aned
språ
DARNISK
nongen lærde sgu
år tsale
SJOSJARL DEMOKRARTISG

nu jar gamel
gider egge skave mar mer

sgriver sgu
sårm de passer mar
lie prasis
når de passer mar
våffer egge –?
ves de passer mar –?

sga egge stå tse
rajnskap hås nongen

tse hælved mæ di
entselæktsuælle
tse hælved mæ sgolen år
al de lort di lærde års

kamrarter
la års fra nu'a
sgrive DÆNSG

læs bare lortet højt
nongen læser bædre mæ ørerne
æn mæ øjnene
prøv igæn – år igæn
så får dusgu språli enterase
år språli fårnæmelse

vælkårmen tse
RATSGRIVNINGSREVLUSJONEN . . .

Gustav Christiansen